

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
رشته علوم قرآن و حدیث
رساله برای دریافت درجه دکتری (Ph.D)

زمینه های قانونگذاری در قرآن کریم و کتاب مقدس با تکیه بر روایات

استاد راهنما:

دکتر عباس همامی

استادان مشاور:

دکتر محسن احتشامی نیا

دکتر بخشعلی قنبری

پژوهشگر:

عبدالله غلامی

زمستان ۱۳۹۲ش.

فهرست مطالب

زمینه های قانون گذاری در قرآن کریم و کتاب مقدس با تکیه بر روایات.....	۱
فصل اول: کلیات.....	۳
مقدمه.....	۳
۱. تبیین موضوع.....	۳
۲. ضرورت تحقیق.....	۴
۳. اهمیت موضوع و انگیزه و پیشینه.....	۵
۴. سؤال های تحقیق.....	۵
۵. فرضیه های تحقیق.....	۶
۶. پیش فرضها.....	۶
۷. سپاسگزاری.....	۷
بخش اول: مفهوم شناسی و تعاریف.....	۸
۱-۱-۱. سخنی در باره زمینه ها.....	۸
انواع زمینه ها.....	۱۲
ابزارهای بررسی تشریح احکام و قانون گذاری.....	۱۳
گزیده تاریخ بنی اسرائیل و پیشینه رسوم و آداب قوم یهود.....	۱۳
مفهوم شناسی «زمینه».....	۱۷
۱-۱-۲. حکم.....	۱۷
۱-۱-۳. قانون.....	۱۹
مقایسه حکم شرعی و قانون.....	۲۰

۲۱	۴-۱-۱. حقوق
۲۱	۵-۱-۱. شریعت
۲۲	مقاصد شریعت
۲۴	علت حکم، حکمت حکم و مصلحت
۲۵	تفاوت علت از حکمت
۲۶	بخش دوم: مباحث مقدماتی
۲۶	مقدمه
۲۶	۱-۲-۱. تاریخ جمع قرآن کریم و تدوین کتاب مقدس
۲۶	یک: تاریخ جمع قرآن کریم
۲۸	دو: تاریخ جمع و تدوین کتاب مقدس
۲۸	الف) عهد قدیم
۳۰	ب) عهد جدید
۳۲	۲-۲-۱. تحریف و تغییر یا تعدیل کتاب مقدس
۳۴	۳-۲-۱. اثرپذیری شارحان و مفسران تورات (نویسندگان و شارحان تلمود)
۳۶	۳-۲-۱. وحدت طولی ادیان و نبوتها
۳۹	تمایز میان دین و شریعت
۴۵	تشریح در مسیحیت
۵۴	شبهه انتقال احکام و قوانین شرعی اسلام از کتب یهود و نصاری
۶۰	فصل دوم: قانون گذاری
۶۰	مقدمه
۶۰	۱-۲. ضرورت وجود قانون و قانون گذاری

۶۱	۲-۲. اهداف قانون و قانونگذاری
۶۳	۳-۲. منشأ و اعتبار قانون و قانونگذاری
۶۶	۴-۲. انحصار حق قانون گذاری به خداوند
۷۰	۵-۲. نظریه منطقه الفراغ و جایگاه آن در قانونگذاری
۷۱	۶-۲. کرامت انسانی، مبنای احکام و قوانین
۷۵	۷-۲. جایگاه عرف در قانونگذاری
۷۹	۸-۲. رابطه حقوق و اخلاق
۸۲	رابطه حقوق و اخلاق در ادیان توحیدی
۸۳	رابطه حقوق و اخلاق در یهودیت
۸۳	رابطه حقوق و اخلاق در مسیحیت
۸۴	۹-۲. حق حیات؛ ریشه حقوق انسان
۸۵	۱۰-۲. منابع قانون گذاری
۸۵	یک: منابع قانون گذاری یهودیت
۸۵	الف) تورات و ملحقات آن (عهد قدیم)
۸۶	ب) تلمود
۸۷	دو: منابع قانونگذاری مسیحیت
۸۸	سه: منابع قانونگذاری اسلام
۸۹	۱۱-۲. ویژگی های تشریح و قانونگذاری در قرآن و تورات
۸۹	یک: ویژگی های مشترک احکام و قوانین در قرآن و تورات
۹۰	دو: ویژگی های اختصاصی احکام و قوانین در قرآن و تورات
۹۵	فصل سوم: مباحث نظری؛ احکام و قوانین شرعی

مقدمه	۹۵
۱-۳. تعالیم و آموزه‌های دینی قرآن و تورات	۹۵
الف) تعالیم و آموزه‌های دینی قرآن	۹۵
ب) تعالیم و آموزه‌های دینی تورات	۹۷
۲-۳. تقسیم بندی های حقوق	۹۹
یک: حقوق موضوعه و حقوق فطری یا طبیعی	۹۹
دو: حقّ الله و حقّ الناس	۹۹
سه: حقوق خصوصی و حقوق عمومی	۱۰۱
چهار: حقوق مدنی و حقوق جزایی	۱۰۱
۳-۳. انواع احکام و قوانین	۱۰۲
مبنا و ملاک امضایی یا تأسیسی بودن احکام و قوانین	۱۰۳
نشانه های احکام امضایی	۱۰۳
۴-۳. نقش مصالح و مفاسد در تشریح احکام و قوانین شرعی	۱۰۵
حسن و قبح ذاتی (عقلی)	۱۰۵
۵-۳. مصالح و مفاسد واقعی (ذاتی = عقلی)	۱۰۸
رابطه حسن و قبح با مصالح و مفاسد	۱۱۱
رابطه مصلحت و مفاسد با حکم شرعی	۱۱۲
۶-۳. انواع مصالح و مفاسد	۱۱۴
یک: مصالح ثابت	۱۱۴
دو: مصالح متغیر	۱۱۴
تلازم میان حکم عقل و شرع	۱۱۵

- ۱۱۷..... تلازم عقل و شرع در یهودیت
- ۳-۷. عدالت محوری احکام و قوانین شرعی ۱۲۰
- ۳-۸. انواع علت احکام و قوانین ۱۲۳
- شیوه های بیان علت احکام و قوانین ۱۲۴
- الف) شیوه های بیان علت احکام و قوانین در قرآن کریم ۱۲۴
- ب) شیوه های بیان علت احکام و قوانین در کتاب مقدس ۱۲۵
- ۳-۹. هدف و فلسفه احکام و قوانین ۱۲۶
- یک: فلسفه احکام و قوانین در قرآن و روایات ۱۲۶
- الف) مکتب حقوقی اصالت فرد ۱۲۷
- ب) مکتب حقوقی اصالت اجتماع ۱۲۷
- دو: فلسفه احکام و قوانین در عهدین ۱۳۰
- ۳-۱۰. هدف مجازات ۱۳۲
- ۳-۱۱. مبانی احکام و قوانین جزائی ۱۳۴
۱. اصل قانونی بودن جرم ۱۳۴
۲. اصل قانونی بودن مجازات ۱۳۶
۳. اصل شخصی بودن مسئولیت کیفری ۱۳۶
- مسئولیت کیفری حیوانات در حقوق یهودی ۱۳۹
۴. قاعده درء ۱۴۰
۵. اضطرار ۱۴۲
۶. توبه و نقش آن در قوانین جزایی ۱۴۳
۷. تکرار جرم ۱۴۴

۱۴۷	فصل چهارم: موردپژوهی زمینه های قانون گذاری
۱۴۷	مقدمه
۱۴۸	مفهوم شناسی جرم
۱۴۹	انواع جرم و مجازات
۱۵۲	۴-۱. جرایم و مجازاتهای قصاصی
۱۵۲	۴-۱-۱. قتل و قصاص نفس
۱۵۴	الف) قصاص و انتقام در یهودیت
۱۵۵	ب) قتل و قصاص آن در مسیحیت
۱۵۶	ج) قصاص و انتقام در اسلام
۱۵۶	زمینه های حکم قصاص در اسلام
۱۶۰	لوث و قسامه در جرم قتل نفس
۱۶۳	لوث و الغای مجازات قصاص در یهودیت
۱۶۴	نقد این رویکرد
۱۶۵	زمینه عدم تشریح دیه قتل عمد در یهودیت
۱۶۶	۴-۱-۲. قطع عضو و قصاص آن
۱۶۷	تغییر حکم قصاص عضو به غرامت مالی در حقوق یهودی
۱۷۰	۴-۲. جرایم حدی
۱۷۱	اهمیت اجرای حدود
۱۷۲	انواع جرایم حدی
۱۷۴	۴-۲-۱. بی احترامی به پدر و مادر
۱۷۶	فلسفه و علت قانون وجوب احترام به پدر و مادر

- ۱۷۹..... سزای توهین به والدین (فرزند سرکش)
- ۱۸۱..... لزوم احترام به والدین در آیین عیسی (ع)
- ۱۸۲..... ۲-۲-۴. جرایم جنسی (زنا و ملحقات آن)
- ۱۸۲..... یک: زمینه تشریح ممنوعیت زنا
- ۱۸۶..... زنا، زمینه تشریح طلاق در مسیحیت
- ۱۸۸..... زمینه تحریم زنا در مسیحیت
- ۱۸۸..... زمینه تحریم زنا با محارم
- ۱۹۰..... دو: زمینه تشریح مجازات زنا
- ۱۹۰..... الف) زمینه مجازات زنا در یهودیت و مسیحیت
- ۱۹۱..... ب) زمینه مجازات زنا در اسلام
- ۱۹۳..... سختگیری در اثبات زنا با اقرار
- ۱۹۴..... سختگیری در اثبات زنا با شهادت
- ۱۹۷..... ۳-۲-۴. همجنس گرایی و زمینه تحذیر از آن
- ۱۹۸..... زمینه ممنوعیت همجنس بازی مردان و فاحشه گری زنان در تورات
- ۲۰۱..... ۴-۲-۴. قذف و لعان
- ۲۰۵..... ۵-۲-۴. کفر و ارتداد
- ۲۰۷..... علت عدم پذیرش توبه مرتد
- ۲۱۱..... ۶-۲-۴. محاربه
- ۲۱۴..... ۷-۲-۴. ممنوعیت سرقت اموال
- ۲۱۵..... زمینه مجازات سرقت
- ۲۱۸..... گستره مفهوم سرقت در تورات

۲۲۰.....	۸-۲-۴. ممنوعیت شهادت دروغ
۲۲۳.....	اشتهار محکومیت شاهدان دروغین
۲۲۳.....	علت اعمال محدودیت در شهادت
۲۲۵.....	نتیجه گیری و پیشنهادات
۲۲۵.....	الف) نتیجه گیری
۲۲۶.....	ب) پیشنهادات
۲۲۷.....	فهرست منابع

فصل اول: کلیات

فصل اول: کلیات

مقدمه

قرآن کریم و کتاب مقدس هر یک با ویژگی‌های خاص خود، دو سند الهی تلقی می‌شود که معرف هویت دینی مسلمانان و اهل کتاب می‌باشند. با تدبیر در آن دو و تحلیل آنها و نیز بهره‌گیری از برخی منابع جانبی می‌توان به زوایای زندگی مخاطبان عصر نزول و مجاورانشان پی برد.

نوشتار حاضر با عنوان «زمینه‌های قانون‌گذاری در قرآن کریم و کتاب مقدس با تکیه بر روایات» در پی تبیین علل و انگیزه‌های تأثیرگذار در تشریح و تقنین در عرصه احکام و قوانین جزایی است. منظور از زمینه‌های قانون‌گذاری در عنوان مذکور هر گونه سبب و علتی است که در انشاء و وضع قانون و تشریح احکام نقش دارد.

۱. تبیین موضوع

قرآن کریم بارها اهل کتاب عصر نزول را به مراجعه به تورات و گاهی نیز به آوردن مطالبی از آن در اثبات یا ردّ موضوعی خاص در زمینه احکام و قوانین دعوت کرده است. از طرفی، تورات و شروح آن (تلمود) مرجع اصلی قوانین یهودیان است. در عهد جدید نیز به ندرت احکامی برای مسیحیان بیان گردیده است. احکام و قوانین کتاب مقدس به هدف تأمین نیازهای معنوی و تنظیم زندگی مخاطبان آن و با توجه به مقتضیات زمان صدور آنها و رویکرد معتقدان دین یهود صورت گرفته و زمینه‌هایی خاص

داشته و مبتنی بر حکمت یا فلسفه‌ای ویژه بوده است. از طرفی بخشی از همین احکام با آنچه در اسلام بیان شده اشتراک دارد. لذا این احکام در پاره‌ای از مقاصد تشریحی و اهداف تقنینی با هم اشتراک دارند و هر آنچه از مقاصد و مصالح در امور مشترک بر احکام اسلامی مترتب است، بر احکام دین یهود نیز مترتب می‌باشد. به همین علت، در عهدین احکام و قوانینی وجود دارد که می‌توان به طور کامل یا به اجمال به درستی آنها حکم کرد؛ زیرا احکام دینی تابع مصالح یا مفسد ذاتی و عرضی است و آن دسته از احکامی که مصالح و مفسد ذاتی دارند، در همه ادیان الهی تغییرناپذیرند. همچنین احکامی در عهدین با دلایل و انگیزه‌هایی با تغییر و تبدیل ثبت شده که به تصریح قرآن، از موارد تحریف می‌باشد که در قرآن و نیز روایات مورد اشاره قرار گرفته‌اند.

قرآن کریم در مواردی به احکام و قوانین موجود در دین یهود اشاره نموده است. در مواردی نیز اهل کتاب از پیامبر (ص) سؤال نموده و قرآن، آنان را به تورات ارجاع داده است. با استخراج این احکام و قوانین از عهدین و مقایسه با قرآن کریم و بستریابی تشریح و تقنین آنها، مقارنه‌ای بین ادیانی در زمینه قانون‌گذاری صورت می‌پذیرد تا در این میان، احکام تحریف‌شده از غیر آنها باز شناسانده شود. همچنین می‌توان به تغییرها و تبدیل‌های ایجاد شده در احکام عهدین پی برد و احکام اصلی آن را بازگو نمود. لذا در این تحقیق برآنیم تا برخی احکام فقهی و قوانین توراتی و انجیلی را با برخی از آیات فقهی قرآن بررسی و مقایسه کرده و با کمک روایات و تحلیل‌های فقهی زمینه قانون‌گذاری آنها را کشف نماییم.

۲. ضرورت تحقیق

در جامعه علمی دانشگاهی و حوزوی کشور در زمینه مقارنه قوانین و احکام فقهی دین‌های یهود، مسیحیت و اسلام اثری معتنا به وجود ندارد که به صورتی جامع به انجام رسیده باشد؛ هرچند ممکن است در آثاری و در لابلائی مطالب آنها اشاره‌هایی شده باشد. خلأ موجود در این حوزه، ضرورت تحقیق را دو چندان می‌کند.

دیگر اینکه این تحقیق پیرامون بخشی از احکام و قوانین جزایی صورت گرفته، با ارائه الگو زمینه‌های جدید دیگری برای تطبیق تعالیم قرآن کریم و کتاب مقدس از زوایه‌ها و عرصه‌های دیگر فراهم می‌آورد.

۳. اهمیت موضوع و انگیزه و پیشینه

آنچه تاکنون در مقایسه و تطبیق کتاب مقدس و قرآن کریم صورت گرفته، غالباً مقایسه داستان پیامبران و صرفاً گردآوری احکام در قرآن کریم و کتاب مقدس است. **الاسلام و اليهودیه** از عماد علی عبدالسمیع حسین، **شرح الاحکام الشرعیه فی التوراه** از نادى فرج درویش العطار، **ابحاث فی الشرائع** از فؤاد عبدالمنعم، **احکام الشرائع السماویة السابقة** از ناصح صالح النعمات (رساله دکتری جامعه ام القرى - مکه مکرمه)، **الزواج الطلاق و التعدد** از زکی علی السید ابوغضه، **القتل و السرقة فی اليهودیه و المسیحیه و الاسلام** از عناد نجر العجرفی العتیبی، **تحريم الربا فی الاسلام و الیدیاتین اليهودیه و المسیحیه** از محمد رامز عبدالفتاح العزیزی، **سفر الخروج فی توراة اليهود** از ارحام سلمان سلیم العودات، **الیتیم بین الكتاب المقدس و القرآن الکریم** از ایمان عبدالحکیم هاشم محمد علی برخی از آثاری است که با این رویکرد انتشار یافته است. با این حال، اثری که مقارنه‌ای جامع را در موضوع زمینه‌های قوانین و احکام فقهی، به ویژه احکام و قوانین جزایی، دین‌های یهودیت، مسیحیت و اسلام بر مبنای فقه شیعه و روایات صحیح، به ویژه روایات اهل بیت (ع) انجام داده باشد، سامان نیافته است؛ از این رو، تحقیق حاضر از این جنبه جالب توجه و به نوبه خود نوآمد است.

با توجه به آنچه گذشت، گزینه‌های ذیل برخی از اهداف تحقیق و انگیزه برای پژوهش در عرصه احکام و قوانین جزایی اسلام و یهودیت است که در قرآن کریم و کتاب مقدس درج شده است.

الف) نمایاندن زمینه‌های قانون‌گذاری در کتاب مقدس و قرآن کریم

ب) بررسی عوامل اختلاف احکام و قوانین فقهی در سه دین و مشخص کردن موارد تغییر یافته (محرّف) یا نسخ شده بر مبنای تطبیق ترجمه‌های مختلف عهدین، و قرآن و روایات صحیح اسلامی.

ج) پاسخ‌گویی به شبهاتی که نسبت به مصدر قرآن مطرح شده که این کتاب برخی از احکام و قوانین فقهی را از کتاب مقدس و فرهنگ اهل کتاب (یهودیت و مسیحیت) گرفته است.

د) یافتن زمینه‌های مشترک تشریح و تقنین احکام و قوانین جزایی.

۴. سؤال‌های تحقیق

آنچه در این تحقیق انجام می‌گیرد، در واقع، پاسخ به پرسش‌های زیر است:

۱. احکام و قوانین فقهی در دین‌های یهودیت، مسیحیت و اسلام که گاهی با هم سازگاری دارند با زمینه‌های یکسان وضع شده‌اند یا احکامی خاص در دین اسلام ناسخ احکام متناظر با آن در دو دین دیگر است؟

۲. دلیل اختلاف احکام و قوانین در ادیان الهی از جمله دین اسلام نسبت به یهود و نصاری چیست؟

۳. نقش مصالح و مفاسد ذاتی و عرضی در گستره احکام امضایی و تأسیسی اسلام و یهودیت تا چه حد است؟

۵. فرضیه‌های تحقیق

۱. قوانین کتاب مقدس با زمینه‌هایی خاص وضع شده و تابع مقتضیات زمان و مکان خاص خود و فرهنگ اقوام و ملل مجاور بنی اسرائیل بوده است؛ چنان که احکام و قوانین اسلام نیز تابع مقتضیات زمان خاص خود و ناظر به فرهنگ جاهلی و قبایل اهل کتاب می‌باشد.

۲. احکام و قوانین دینی یهودیت و به تبع آن مسیحیت با احکام اسلام در مواردی اختلاف دارد که ممکن است از باب ناسخ و منسوخ یا تحریف در دو دین یهودیت و مسیحیت باشد که از سوی کاهنان و علمای یهود و رسولان در طی قرون متمادی در عهدین و شروح آنها به صورت عمدی یا غیر عمدی درج شده است.

۳. از آنجا که دو دین اسلام و یهودیت و به تبع مسیحیت از منبعی الهی و واحد سرچشمه گرفته‌اند، آن دسته از قوانین و احکام فقهی که مصالح یا مفاسد ذاتی دارند، در هر یک از سه دین بیان گردیده و مورد تأیید دین لاحق قرار گرفته و از احکام امضایی آن است و چه بسا دارای زمینه‌های مشترک در تقنین باشند.

۶. پیش فرض‌ها

در این نوشتار و تحقیقاتی که پیرامون موضوع آن صورت گرفته، پیش فرض‌هایی در نظر گرفته شده است؛ پیش فرض‌هایی که در چنین پژوهش‌هایی به نوبه خود لازم و ضروری است. برخی از این پیش فرض‌ها بدین قرار است:

۱. قرآن کریم بدون تحریف و تغییر و تبدیلی در طول اعصار گذشته به دست ما رسیده و جمع و تدوین آن در زمان حیات پیامبر اکرم (ص) در طول ۲۳ سال به پایان رسیده است.
۲. کتاب مقدس در اثر عواملی دچار تحریف و تغییر و تعدیل شده و جمع و تدوین آن پس از موسی (ع) و طی چند قرن صورت گرفته است.
۳. برخی از احکام و قوانین مشترک اسلام و یهودیت، در تشریح و تقنین خاستگاه مشترک دارند.
۴. احکام و قوانین اسلام و یهودیت از مصالح و مفاسد ذاتی تبعیت می‌کنند که ممکن است حکم واقعی در اثر مصالح و مفاسد عرضی در هر یک از دو دین به گونه‌ای دیگر تشریح شده باشد.

۷. سپاسگزاری

در پایان شایسته است، از راهنمایی‌ها و زحمات بی‌دریغ استاد محترم راهنما جناب دکتر عباس همامی که در طول دوران تحصیل، به ویژه دوره نگارش رساله، مشفقانه بنده را مورد لطف و محبت خویش قرار می‌دادند و نیز از استادان محترم مشاور جناب آقای دکتر محسن احتشامی‌نیا و جناب آقای دکتر بخشعلی قنبری که مشاوره لازم را در تدوین رساله مبذول می‌داشتند، صمیمانه قدردانی و تشکر نمایم. اجرهم عند الله.

بخش اول: مفهوم شناسی و تعاریف

۱-۱-۱. سخنی در باره زمینه ها

منظور از زمینه‌های قانون‌گذاری هر گونه سبب و علتی است که در انشاء و وضع قانون و تشریح احکام نقش دارد. مطالعه تاریخ و فرهنگ قوم یهود تا زمان پس از حضرت عیسی (ع) و جامعه مسلمانان از پیش از بعثت تا وفات پیامبر اکرم (ص) در این باره بسیار راه‌گشا است. گزارش پرسش‌های مردم از پیامبر اکرم (ص) در قرآن از وجود زمینه‌های قانون‌گذاری در قرآن حکایت دارد. قرآن هیچ‌ده مورد از آنها را با عبارت «یستلونک»، «یستفتونک»، «یستنبونک» و ... گزارش کرده است (ر.ک: زحیلی، ۲۰۰۰، ص ۵۸-۶۰؛ حجتی، ۱۳۷۴، ص ۶۴-۶۵).^۱

۱. فهرست این پرسش‌ها بدین قرار است:

- ۱- «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ» (البقره، ۱۸۹)؛
- ۲- «يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ» (البقره، ۲۱۵)؛
- ۳- «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ» (البقره، ۲۱۷)؛
- ۴- «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ» (البقره، ۲۱۹)؛
- ۵- «وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ الْعَفْوُ» (البقره، ۲۱۹)؛
- ۶- «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ» (البقره، ۲۲۰)؛
- ۷- «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَدَى» (البقره، ۲۲۲)؛
- ۸- «يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحَلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» (المائده، ۴)؛
- ۹- «يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي» (الاعراف، ۱۸۷)؛
- ۱۰- «يَسْأَلُونَكَ كَاتِبٌ عَلَيْهَا خِفَىٰ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ» (الاعراف، ۱۸۷)؛
- ۱۱- «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ» (الانفال، ۱)؛
- ۱۲- «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقُرْبَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا» (الکھف، ۱۸)؛
- ۱۳- «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا» (طه، ۱۰۵)؛
- ۱۴- «وَيَسْأَلُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ» (النساء، ۱۲۷)؛
- ۱۵- «يَسْأَلُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكُلَالَةِ» (النساء، ۱۷۶)؛
- ۱۶- «وَيَسْأَلُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ» (يونس، ۵۳)

همچنین مسائل عبادی، اعتقادی و نیز خرافات و افسانه‌هایی در عصر جاهلی مطرح بوده که آیاتی از قرآن کریم برای مواجهه با آنها نازل شده است (برای نمونه، ر.ک: جواد علی، ۱۴۱۳، ۴/ ۵۴۲ - ۵۴۵؛ شکرى الألوسى، ۱۴۳۰، ۲۰ - ۱۷۰؛ شاکر، بی تا، ۲۵-۲۵۷).

همچنین گزارش رفتار مردم و اظهار نظر در باره آنها در صدها آیه آمده است و حدود ۴۶۰ آیه به تناسب سبب نزول یا شأن نزول یک پدیده خاص که در جامعه عصر نزول واقع شده، فرود آمده است (ایازی، ۱۳۷۸، ۱۸۱). این امر در واقع، ویژگی خاص قرآن است که از حضور خویش در متن جامعه بشری پرده برمی‌دارد.

به طور کلی می‌توان گفت، دین و آموزه‌های دینی، به ویژه احکام و قوانین، هرگز در خلأ شکل نمی‌گیرد، بلکه همواره آمیخته‌ای است با جریان‌های متعدد فرهنگی و تاریخی‌ای که دین را با سرزمین‌های خاص پیوند می‌دهد (ارنست، ۱۳۹۰، ۴۷). به همین دلیل، برخی این ویژگی قرآن کریم را ذیل «نظریه ارتباط متن با واقع» مطرح کرده‌اند. در این نظریه، منظور از «واقع» تمام زمینه‌های زبانی، فرهنگی، جغرافیایی، تاریخی، سیاسی و جز آن است که در زمان وحی وجود داشته است ... یعنی نص قرآنی در مدت بیش از بیست سال در متن واقع و فرهنگ شکل گرفته است و در عین الهی بودن، با فرهنگ بشر نیز مناسبت دارد ... (ابوزید، ۲۰۰۰، ۲۴).

همچنین انطباق احکام و قوانین با مقتضیات زمانی و مکانی عصر نزول، خود گویای وجود زمینه‌های مناسب برای قانون‌گذاری قرآن است. البته این امر نشانه تأثیرپذیری قرآن کریم از فرهنگ زمانه نیست، بلکه نشانه روزآمدی قرآن کریم در عصر نزول و توجه به متن جامعه بوده و در این راستا فرهنگ‌های خرافی را نفی کرده (الانفال، ۳۵: «وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً») و به اصلاح یا جایگزین آنها پرداخته است. در واقع، اسباب نزول آیات قرآن چیزی غیر از ظرف‌های مکانی و زمانی خاص نیست که هر گوینده‌ای، هر سخنی را در ظرف‌های مکانی و زمانی خاصی یا مناسبت خاصی ایراد می‌کند.

۱۷- «عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ» (النبا، ۱)؛

۱۸- «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ» (المعارج، ۱).

بر همین مبنا برخورد قرآن با فرهنگ‌های موجود عصر خویش که زمینه‌ساز تشریح احکام و قوانین بوده، برخوردی سه‌گانه است:

۱. برخورد انکاری؛ یعنی زدودن فرهنگ‌های منفی و خرافی و تأسیس فرهنگ مثبت در قالب تشریح و قانون‌گذاری جدید.

۲. برخورد اثباتی؛ یعنی امضای فرهنگ‌های مثبت و پذیرفتنی که با فطرت، مبانی عقلی و ارزش‌های انسانی تعارض و مخالفت ندارند. روایتی از پیامبر اکرم (ص) - بر فرض صحت - بر این نوع از برخورد صحه می‌گذارد: «يعمل في الاسلام بفضائل الجاهليه»؛ در اسلام به فضائل عصر جاهلیت عمل می‌شود (عبدالباقی، ۱۹۷۸، ص ۱۰۸، به نقل از: ابن حنبل، بی‌تا، ۳/ ۴۲۵)

۳. برخورد اصلاحی؛ یعنی پذیرش همراه با اصلاح فرهنگ‌هایی که از اصل خویش انحراف یافته یا صورت صحیح و کامل آنها با فطرت انسانی و عقل همخوانی دارد.

این شیوه نه تنها شیوه و روش قرآن، بلکه سیره همه پیامبران الهی نیز می‌باشد. از این رو، این برخوردهای سه‌گانه نسبت به تورات و انجیل نیز قابل تصور است، مشروط به اینکه آنچه با این رویکرد در این دو کتاب آسمانی نازل شده، بدون تحریف یا تغییر و تبدیلی گزارش شده و به دست ما رسیده باشد! با این حال، گزارش چنین برخوردهایی در تورات و انجیل موجود است؛ زیرا وحی در تورات ناظر به زمان و وضع تاریخی است. در واقع، پیامبران بنی اسرائیل که واسطه میان یهودیت و مسیحیت بودند، هر یک مفسر تاریخ عصر خویش و ویژگی‌های آنند و هر دوره‌ای از تاریخ بنی اسرائیل همواره تجلی‌گاه اراده و خواست الهی است که انسان‌ها و جوامع را به واکنش‌های گوناگون وا می‌دارد (ر.ک: آلتمن، ۱۳۸۲، ۲/ ۷۹).

به نظر برخی دیگر از دانشمندان یهودی، زمینه لزوم تشریح احکام و قوانین دین یهود به دلیل نعمت‌هایی است که خداوند به بنی اسرائیل به عنوان قوم برگزیده خود اعطا کرده است.

ابن باقودا این نکته را از راه لزوم عقلی شریعت و اطاعت شرعی تبیین کرده است. از دیدگاه وی چنین لزومی به دلیل نعمت‌هایی که به قوم یهود اختصاص یافته است، بیانگر زمینه لزوم تشریح و قوانین دین یهود و اطاعت از آن است. وی بر آن است که لزوم شریعت و اطاعت شرعی بر اساس مقدار و میزان نعمت‌هایی است که خداوند به هر قومی عطا می‌کند و در این میان به قوم یهود نعمتی داده شده که خداوند آن را به مردم دیگر جهان نداده است. خارج شدن از مصر و شکافته شدن دریا از جمله نعمت-

هایی است که همراه برخی دیگر از نعمت‌های دیگر به قوم یهود اختصاص یافته و مردم دیگر از آن بی نصیب بوده‌اند. به همین جهت، هدف برخی از اطاعت‌های شرعی، شکر از خداوند می‌باشد.

ابن باقودا در ارائه این دیدگاه از تعصب به دور نیست، بلکه مانند هر یهودی دیگر روی برگزیده بودن اسرائیلی‌ها انگشت گذاشته است و میان وظایف شرعی و ممتاز بودن تفاوت قائل نشده است و بر آن است که اختلاف شرایع بر بنیاد امتیاز انسان‌ها بر یکدیگر و نعمت‌هایی که به آنها داده شده است، شکل می‌گیرد (ابراهیمی دینانی، ۱۳۸۸، ۲۰۷-۲۰۸؛ نیز، ر.ک: خالدی، ۱۹۹۸، ۲۶۲ به بعد).

ابن کمّونه هم‌هنگ با یهودیان دیگر چنین می‌اندیشد که کثرت احکام و سختی تکالیف در شریعت حضرت موسی (ع) نشانه امتیاز قوم یهود و دلیل برتری آنها نسبت به سایر اقوام و ملل است. ابن سخن ابن کمّونه و آن دیدگاه ابن باقودا، از سوی ابن محرومه، دانشمند مسیحی، به شدت مورد نقد قرار گرفته است. وی می‌گوید: کثرت احکام و سختی تکالیف (برای دیدن یازده نمونه تشریح سخت در تورات و مقایسه با سهولت آنها در قرآن، ر.ک: حجازی السقا، بی تا، ۳۱۷ - ۳۲۶) به هیچ وجه دلیل امتیاز و برتری یک قوم نیست. نسبت تکالیف و فرائض به نفوس همانند نسبت داروها به بدن‌ها و مزاج اشخاص شناخته می‌شود. بدن انسان‌ها نیز وقتی به خیر و صلاح و انواع نیکی‌ها نزدیک باشند، به تکالیف سخت نیازمند نخواهند بود. عکس این مسئله نیز صادق است و نفوس انسان‌ها وقتی شرور و ناپاک باشند و نسبت به کارهای پست و امور ناپسند علاقه و اشتیاق نشان دهند، به تکالیف سخت و فرائض بسیار نیاز بیشتری خواهند داشت (ابراهیمی دینانی، ۱۳۸۸، ۴۰۲).

البته این سخن ابن محرومه دلیل بر آن نیست که مسیحیان به علت پاکی و عدوم شرورشان شریعت و قوانین سختی ندارند، بلکه علت آن را باید در چیزی دیگر از جمله تحریف در مسیحیت و شریعت-گریزی پاولسی جست‌وجو کرد. لذا به ستوه آمدن قوم یهود از ظلم رومیان و سختگیری‌های کاهنان یهودی در اجرای احکام و قوانین تورات شاید مهم‌ترین انگیزه‌ای بوده که مسیحیان به پذیرش دستورات پاولس و روی برگرداندن از شریعت عیسی (ع) اقبال نشان دهند.

شایان یادآوری است که در انجیل وضع تکالیف سخت و اعمال مشقت‌آمیز بر قوم یهود به علمای یهود نسبت داده شده است (لوقا، ۱۱: ۴۶). به همین جهت، قرآن کریم از برداشته شدن سنگینی تکلیف و غل‌های اعمال از گردن یهود به وسیله پیامبر اکرم (ص) سخن گفته است که حکایت از فلسفه نزول احکام و قوانین ناظر به اهل کتاب عصر نزول دارد که همچون پیشینیان خود آداب و رسوم قدیمی مورد

انکار عیسی (ع) را انجام می‌دهند: «الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عَلَيْهِمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ...» (الاعراف، ۱۵۷)؛ «آنان که از این رسول، این پیامبر امی که نامش را در تورات و انجیل خود نوشته می‌یابند، پیروی می‌کنند- آن که به نیکی فرمانشان می‌دهد و از ناشایست بازشان می‌دارد و چیزهای پاکیزه را بر آنها حلال می‌کند و چیزهای ناپاک را حرام و بار گرانشان را از دوششان برمی‌گزیند دارد و بند و زنجیرشان را می‌گشاید ...».

به طور کلی، وجود زمینه‌ها برای قانون‌گذاری قرآن، بیگانه نبودن قرآن با اجتماع بشری را آشکار می‌سازد و نشان می‌دهد که قرآن در پی ایجاد تغییرات لازم برای اصلاح فرد و جامعه بوده است (ر.ک: فراستخواه، ۱۳۷۷، ۴۵۱-۴۶۴). همین امر در مورد کتاب مقدس نیز صادق است با این تفاوت که آنچه از متون دینی اسلام و یهودیت در دست است، از حیث وثاقت و زمان و چگونگی جمع و نگارش قرآن کریم و کتاب مقدس، به ویژه اسفار پنجگانه، متفاوت است؛ موضوعی که سطره محتوایی و هیمنه قرآن کریم را بر کتاب مقدس مبرهن می‌سازد.

انواع زمینه‌ها

با مطالعه دقیق و عمیق تاریخ و نصوص دینی می‌توان زمینه‌های تشریح احکام و وضع قوانین دینی را به دست آورد. برخی از این زمینه‌ها به قرار ذیل می‌باشد:

۱. رسوم و عادات مثبت یا منفی محلی؛
۲. فرهنگ و عرف متداول میان مردم و فرهنگ اقوام مجاور؛
۴. اعتقادات دینی و وجود خرافات و افسانه‌ها؛
۵. ویژگی‌های محیطی (زمانی و مکانی)؛
۶. برخوردهای اجتماعی افراد؛
۷. پرسش‌های متداول و ایراد شبهات و نیز درخواست‌های نابجا و نامعقول؛
۸. اشتباهات فردی یا گروهی؛
۹. پایمال شدن مصلحت نوعی؛
۱۰. جابجایی ارزش‌ها با ضد ارزش‌ها؛
۱۱. تحریف دین از سوی دانشمندان قوم؛